

УДК 373.3.016:[821+78]
DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-4-39-45

Чабан-Чайка С. В.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
sobor68@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1755-3141

**ЕСТЕТИЧНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ
ЛІТЕРАТУРНО-МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ**

У статті проаналізовано естетично-педагогічне значення української дитячої літературно-музичної творчості. Національне виховання передбачає принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні насамперед національної свідомості, любові до свого народу і рідної землі. Один із шляхів духовного відродження України – прилучення школярів до української літературно-музичної творчості.

У відповідності до концепції середньої загальноосвітньої та національної школи України споконвічність, первинність культурно-історичних традицій народу, діалектична єдність їх із загальнолюдською культурою є вихідним принципом при конструюванні змісту освіти і виховання. Створення національної системи освіти в умовах розбудови незалежної української держави потребує адекватного спрямування виховання.

Українська літературно-музична пісенна творчість відіграє значну роль у вихованні особистості. Висока художність і доступність надають народній пісні високого педагогічного значення, адже найкращі зразки допомагають виховувати в особистості високі моральні, естетичні та світоглядні якості. Засвоюючи і використовуючи попередній досвід, нові покоління збагачують та удосконалюють його, роблять свій внесок у розвиток педагогічної науки. Кожний історичний період відображується на змісті виховання дітей. Разом з тим він зберігає те основне, що визначає сутність педагогічної системи, провідним носієм і пильним охоронцем якої є українська літературно-музична пісенна творчість. Естетико-педагогічне значення українського дитячого музично-пісенного фольклору багатопланове: він сприяє розвитку мислення, мовлення, уяви, вихованню моральних чеснот. Його педагогічне значення полягає в тому, що він є результатом виховних зусиль народу протягом багатьох віків.

Ключові слова: українська дитяча літературно-музична творчість, народна пісня, українська культура, виховання, народна педагогіка, національна свідомість.

Постановка проблеми. Створення національної системи освіти в умовах розбудови незалежної української держави потребує адекватного спрямування виховання. Засвоюючи і використовуючи попередній досвід, нові покоління збагачують та удосконалюють його, роблять свій внесок у розвиток педагогічної науки. Кожний історичний період відображується на змісті виховання. Разом з тим він зберігає те основне, що визначає сутність педагогічної системи, провідним носієм і пильним охоронцем якої є українська літературно-музична творчість. Її педагогічне значення полягає в тому, що вона одночасно виступає і як процес та результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків, так і як незамінний засіб виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи педагогічне та виховне значення української дитячої літературно-музичної творчості, ми брали за основу висновки дослідників С. Мишанича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, О. Пчілки, Л. Українки, П. Чубинського, М. Маркевича, С. Русової, В. Верховинця, М. Печенюк та ін. Роботи названих вище дослідників стали вагомим внеском у розвиток вітчизняної культурології, фольклористики, музикознавства та мистецтвознавства.

Мета – проаналізувати естетично-педагогічне значення української дитячої літературно-музичної творчості.

Завдання: здійснити аналіз української дитячої літературно-музичної творчості; проаналізувати естетично-педагогічне значення української дитячої літературно-музичної творчості; окреслити шляхи зацікавленості школярів до українського дитячого пісенного фольклору.

Основний матеріал. Як зазначено в «Концепції національного виховання», визначальним є принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу. Як зазначає М. Печенюк: «Сьогодні існує потреба у розвитку духовності суспільства, зокрема, нове покоління потребує духовно розвиненого та культурно самодостатнього середовища, яке формується в умовах сучасних тенденцій як у нашій державі, так і за її межами. ...З цієї точки зору формування естетичних почуттів, художніх смаків, умінь і уподобань у художньо-естетичному навчанні й вихованні стає одним із провідних завдань сучасної освіти» [8, с. 56].

Один із шляхів духовного відродження України – прилучення школярів до українського літературно-музичного фольклору. В останні роки підвищується інтерес до літературної народно-музичної творчості. Через народну творчість кожен народ відтворює себе, свою культуру, характер і психологію у дітях. Із традиційним народним побутом міцно пов'язане художнє явище, що зазначено у фольклористів під назвою «фольклор». У дослідженні С. Мишанича пропонується визначення базового поняття: фольклор – це народна творчість, в якій «художнє відображення дійсності відбувається у словесно-музичних хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд народу і нерозривно пов'язані з його життям і побутом» [2, с.166]. Як суттєва частина загальнонаціональної народної творчості, з глибини віків бере початок *дитячий музичний фольклор*. Певною мірою продовжуючи існувати й нині, у різних своїх жанрах він відображає динаміку людського життя в усьому розмаїтті його форм, починаючи з колискових пісень.

У праці «Серце віддаю дітям В. Сухомлинський розповідає про добродійний вплив українських народних пісень на його вихованців. Рідна пісня, визначаючи поетичне бачення навколишнього світу, допомогла виховати в дітей естетичне ставлення до природи, тонкість сприймання, емоційну чуйність. Крім того, пісня розкрила перед дітьми рідне слово як величезне духовне багатство українського народу. Водночас важливо не упустити такий період – молодший шкільний вік, коли діти особливо сприйнятливі до педагогічного впливу. Їхній художній смак розвинений ще недостатньо, він тільки формується. І якщо з раннього віку дитина слухає і виконує українські народні пісні, слух поступово засвоює їхні мелодичні й ритмічні особливості, вони стають звичними, близькими та запам'ятовуються [5].

Побувають різні жанри української дитячої літературно-музичної народної творчості: колискові пісні, забавлянки, заклички тощо. Так, у простих і ласкавих колискових піснях виражено щире любов до дитини. Колискова пісня, народжена реальними потребами дитячого віку, коли тривалий і міцний сон – умова нормального розвитку, є першим художньо оформленим зверненням до дитини. Наприклад:

*Ой щоб спало – щастя мало,
Ой щоб росло – не боліло,
На серденько не скорбіло.
Здоров'ячко на серденько
Добрий розум в головоньку,
Соньки-дрімки в колисоньку.*

У багатьох колискових піснях є епізоди, пов'язані з тваринами: котиком, мишкою, бджілкою, наприклад «Котику сіренький», «Ой ну, коту, коточок», «Котку волохатий». Колискові пісні мають неабияке педагогічне значення. З перших днів життя дитина слухає мелодію, що сприяє розвитку її музичних здібностей. Під впливом материнського голосу в неї розвиваються і естетичні почуття, емоційність: адже вона не тільки слухає голос матері, а й бачить її обличчя, усмішку. Колискові пісні приваблюють і своєю простотою, безпосередністю, ніжністю, співучістю. На їхній основі можна виховати любов до тварин, птахів, комах, естетичне ставлення до

природи, що може вплинути на виховання таких важливих моральних рис, як чуйність, доброта. Вивчення колискових пісень корисне і для формування кантиленних співацьких навичок.

Виховне значення мають також жартівливі пісні. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, слухняності та терпимості. Наприклад, пісенька «Мала білочка»:

*Мала білочка по ліщині скаче,
Білі горішки у торбину кладе.
Плаксивим дітям дала по лушпинці,
А діточкам чемним – те, що всерединці.*

Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак та допомагають розвивати дитячу творчість.

Більшість жартівливих пісень-забавлянок цікаві за змістом, різноманітні за художнім задумом. Події в них відбуваються динамічно, що відповідає психофізіологічним особливостям дітей:

*Іде, іде пан, пан
На конику сам, сам,
А за паном хлоп, хлоп
На конику скок, скок.*

Завдяки наведеним особливостям, забавлянки сприяють розвитку у дітей почуття ритму, підбадьорюють, спонукають до активних дій.

Здавна існують і примовки – короткі, переважно віршовані звернення до тварин, птахів і комах, імітування пташиних голосів. Вони облагороджують серця дітей, об'єднують їх з природою, вчать дбайливо ставитися до всього живого.

Стимулюють розвиток творчої фантазії дітей лічилки, які можуть бути поетичними й потішними.

*Іде коза рогата,
Веде діток, кошлата.
А хто козу туркне,
Того коза штурхне.*

За допомогою лічилок можна розширити словниковий запас дітей, розвинути чутливість до змістових та інтонаційних відтінків слів. Важливо, що діти не тільки використовують лічилки, а й самі намагаються їх придумувати.

Привертає увагу дітей такий оригінальний жанр народно-літературної творчості як загадка. Народні загадки навчають думати, розкриваючи особливості рідної української мови. Але не тільки мисленню й мовленню слугують загадки, вони поетизують для дитини навколишній світ дітей. Наприклад:

*І червона, й соковита,
Та гірка вона все літо.
Припече мороз – вона
Стала добра й смачна.*

Цікаве заняття для дітей – заучування скоромовок: «В нас надворі погода розмокропогодилася», «Ворона проворонила вороненя» «Дудка в Дудки ночував, Дудка в Дудки дудку вкрав» та ін.

Основне значення скоромовок в тому, що вони розвивають у дітей зосереджену увагу й дикцію.

Народні ігри – один з найдавніших і найгуманніших засобів виховання дитини. Ось чому визначні педагоги, етнографи, діячі культури О. Пчілка, Л. Українка, П. Чубинський, М. Маркевич, С. Русова, В. Верховинець та інші вивчали і пропагували народні ігри як оригінальний вид дитячої літературно-музичної творчості. Ігри «А ми просо сіяли», «Кривий танець», «Ковалі», «Класи», «Огірочки» розвивають у дітей спритність, швидкість, витривалість, координацію рухів, розумову кмітливість, а також тренують нервово-м'язову систему. Отож, якщо ігри відбуваються на свіжому повітрі, то вони набувають оздоровчого характеру, викликають позитивні почуття та сприяють розвитку естетичних смаків. Краса навколишньої природи стимулює до створення мовних ігор, які стають першими духовними набутками дитини. Народні примовки,

приказки, лічилки, швидкомовки, пісеньки, що часто використовуються в рухливих іграх, як правило, поетичні, відповідають віковому розвитку дитини і посилені для засвоєння. Дидактичні лічилки розвивають у дитини артикуляцію, виразність мови, формують ставлення до навколишнього живого і неживого світу природи, до праці. Знання, що отримують діти через народні ігри, зокрема веснянки, гаївки тощо, спрямовані на те, щоб діти поступово зрозуміли єдність між природою і людиною. До того ж, якщо дитина в процесі гри, змагання співає, складно промовляє чи ритмічно рухається, то її поведінка не буде агресивною та зверхньою до однолітків.

Граючись, дитина набуває соціального досвіду поведінки, вивчає буття попередніх поколінь. Педагоги стверджують, що від того, як і в що дитина грається, залежить її поведінка і наступне виховання. Веселі ігри та забави з точністю передавалися з покоління в покоління, освячувалися в пам'яті людей і були спрямовані на відтворення знань, звичаїв, історичних досягнень, моралі. В іграх яскраво віддзеркалювалися естетичні витоки народного життя, побуту, праці, зокрема споконвічної хліборобської традиції та ремесел, уявлень про людську гідність та честь. На початку ХХ сторіччя, коли в Україні відбувалося становлення національної освіти на демократичних засадах, народні ігри набули широкого застосування в методиці навчання та виховання дітей. Так, Софія Русова радила малюкам бавитися в такі ігри: «Гарбуз», «Зайчику, зайчику, ти мій братчику», «Коноплі», «Жук», «Церковці», «У ворона», «Лови», «Курочка», «Перстеник», «Кіт і мишка», «Коза», «Пташка», «Воратар», «Льон» тощо [3]. Сучасні дослідники – В. Скуратівський, Г. Довженко, О. Кириченко та інші продовжують збирати цей безцінний скарб, щоб разом скласти дитячу ігрову азбуку.

У процесі підготовки до уроків музики й позакласних заходів доцільно добирати українські народні приказки, вірші, ритмізувати й мелодизувати їх і надалі використовувати як можливі варіанти у роботі з учнями.

Наприклад, скоромовки можна застосувати для розвитку не лише розмовної, а й співацької дикції. Мелодії на тексти скоромовок мають бути не складними, інакше виникатиме складність їх виконання у швидкому темпі:

*Якось Яків сіяв мак,
Так-сяк, абияк.
Виріс ярий Яків мак,
Та щось коле, як їжак.*

Для розвитку творчих здібностей школярів можна використати тексти загадок. Учитель створює на відповідні слова мелодію, враховуючи, що хтось з дітей доспіває відповідь.

*Я вухатий ваш дружок,
В мене сірий кожушок.
Куций хвостик, довгі вуса.
Я усіх-усіх боюся.
Де ж цей шустрий побігайчик?
Ось він, бачте? Так це ж зайчик!*

Один з найпопулярніших і найулюбленіших дітьми жанрів народної літературної творчості – казка. В українському казковому епосі типовими персонажами є хитра лисиця («Лисичка-Сестричка», «Лисиця-кума»), дурний вовк («Вовчик-братчик», «Вовк-панібрат») і наївний заєць («Зайчик-побігайчик»), часом також кіт, коза, кінь, пес.

У процесі підготовки до уроків музики й позакласної роботи вчителів бажано створити інструментальний супровід до народних казок. Водночас треба враховувати, що в музиці мають бути відбиті манери поведінки тварин, їхній зовнішній вигляд. Так, лисицю в казках зображають, як улесливу та хитру, вовка – нерозумним, простуватим, собаку – розумною, відданою людині, зайця – боягузливим, kota – ледачим, півня – самовпевненим горланем.

Створити інструментальний супровід можна до таких українських народних казок, як «Лисичка в суддях», «Піддурена ворона», «Про Вовчика-братчика й Лисичку-сестричку», «Дід, баба і вовк-колядник», «Червона шапочка», «Я коза-дереза» тощо.

Ці й інші казки цікаві насамперед тим, що в них існують афоризми через засоби гумору й сатири.

Було б доцільно, щоб учитель зміг створити не лише інструментальний супровід до українських народних казок, а й вокальні фрагменти – адже в окремих казках ті чи інші персонажі розмовляють поетичною мовою. Так народні казки за умови співтворчості вчителя перетворюються в музичні. Крім казок, можна інсценізувати також українські народні пісні, насамперед пов'язані з певними рухами (наприклад, «Ой є в лісі калина»), а також жартівливі «Веселі гуси», «Грицю, Грицю, до роботи», «Два півники», «Танцювали миші» тощо. Інсценізування пісень подобається дітям, сприяє посиленню зацікавленості до занять з музичного мистецтва.

Під час виконання співацьких імпровізацій можна використати тексти народних примовок, лічилок. Наприклад:

<i>Котилася торба з великого горба,</i>	<i>А Степан-Степанок</i>
<i>А в тій торбі хліб та пшениця,</i>	<i>Поїв бабин медок</i>
<i>З ким хочеш, з тим поділися.</i>	<i>І сховався у куток.</i>

Корисне творче завдання для учнів 3–4 класів – підбирання українських народних пісень, які можна виконати каноном. Це спонукає дітей згадати знайомі мелодії і за допомогою внутрішнього слуху уявити їхнє звучання.

Для розвитку музичного мислення школярів бажано показати їм, що можливі різні варіанти виконання каноном однієї і тієї самої мелодії. Так, в українській народній пісні «Галя по садочку ходила» ніжний голос може вступити не тільки з другого, а й з третього такту. Доцільно виконати обидва варіанти й запропонувати дітям визначити, який з них їм більше сподобався. Можна також імпровізувати до головної мелодії підголоски.

Бажано, щоб діти засвоювали народні пісні не тільки у співацькій діяльності, а й під час інструментального музикування. Виконуючи у класі такі твори, варто заохочувати учнів акомпанувати на дитячих музичних інструментах.

Важливою умовою успішного вивчення українських народних пісень є творче ставлення вчителя до роботи: це й створення «партитур» для класного інструментального колективу, і виконання власних інструментальних варіацій, і підготовка співацьких вправ на матеріалі народних творів, і використання можливостей для їхнього інсценізування. Не в кожному класі діти вільно виконують запропоновані їм завдання, через те вчитель має заохочувати їх, поступово прилучаючи до творчості.

Виконуючи і слухаючи разом з учнями народні пісні, важливо реалізувати один з головних принципів музичного виховання – єдності раціонального та емоційного. Оскільки елементи аналізу можуть знизити рівень емоційності під час сприймання й виконання пісень, варто звертати увагу на емоції та почуття, передані в піснях, а також на міміку та виразність мови.

Висновки. Створення національної системи освіти в умовах розбудови незалежної української держави потребує адекватного спрямування виховання. Засвоюючи і використовуючи попередній досвід, нові покоління збагачують та удосконалюють його, роблять свій внесок у розвиток педагогічної науки. Кожний історичний період відображається на змісті виховання дітей. Разом з тим він зберігає те основне, що визначає сутність педагогічної системи, провідним носієм і пильним охоронцем якої є українська літературно-музична творчість. Естетико-педагогічне значення української дитячої народної літературно-музичної творчості багатопланове: вона сприяє розвитку мислення, мовлення, емоційної чуйності. Її педагогічне значення полягає в тому, що вона одночасно виступає як процес та результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків, так і як незамінним засобом виховання.

Перспективи подальших досліджень. Дана стаття не висчерпує повністю висвітлення аналізу естетико-педагогічного значення української дитячої літературно-музичної творчості у вихованні школярів, оскільки тема є надто широкою і глобальною, що стане умовою для подальшої розробки цієї теми іншими дослідниками.

Література

1. Довженок Г. Український дитячий фольклор: віршовані жанри. Київ: Наукова думка, 1981. 171 с.

2. Мишанич С. Усна народна творчість. *Культура і побут населення України*. Київ, 1991. 284 с.
3. Русова С. Дошкільне виховання. *Україна*, 1991. № 4. С. 40–44.
4. Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор: підручник-хрестоматія для викладачів та учнів. Вип. 1. Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1998. 78 с.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. школа, 1988. 180 с.
6. Українка Л. Народні пісні в записах Лесі Українки. Упоряд. і примітки О.І. Дея, С.Й. Грици. Київ: Музична Україна, 1971. 435 с.
7. Український дитячий фольклор. Упор. Г. Довженок. Київ: Музична Україна, 1986. 232 с.
8. Pechenyuk M., Priadko O. end ets. Peculiarities of Vocal art in the Context of Postmodernism as a Factor of Cultural Value. *Postmodern Openings* 13 (4), P. 56.

References

1. Dovzhenok, H. (1981). *Ukrainskyi dytiachyi folklor: virshovani zhanry*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Myshanych, S. (1991). *Usna narodna tvorchoist. Kultura i pobut naseleennia Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Rusova, S. (1991). *Doshkilne vykhovannia*. *Ukraina*, 4, 40–44 [in Ukrainian].
4. Smoliak, O.S. (1998). *Ukrainskyi dytiachyi muzychnyi folklor: pidruchnyk-khrestomatiia dlia vykladachiv ta uchniv*. Vyp. 1. Ternopil: LILEIA [in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi, V.O. (1988). *Sertse viddaiu ditiam*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
6. Ukrainka, L. (1971). *Narodni pisni v zapysakh Lesi Ukrainky*. Uporiad. i prymitky O.I. Deia, S.I. Hrytsy. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
7. *Ukrainskyi dytiachyi folklor* (1986). H. Dovzhenok (Eds.). Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
8. Pechenyuk M., Priadko O. Peculiarities of Vocal art in the Context of Postmodernism as a Factor of Cultural Value. *Postmodern Openings* 13 (4), P. 56 [in English].

Chaban-Chayka S.

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Music
Kamianets-Podolskyi Ivan Ohienko National University
sobor68@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1755-3141

AESTHETIC AND PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF UKRAINIAN CHILDREN'S LITERARY AND MUSICAL CREATIVITY

The article analyzes the aesthetic and pedagogical significance of Ukrainian children's literary and musical creativity. Ukraine's education involves the principle of national education, which determines the need for the formation, first of all, of national consciousness, love for one's people and native land. One of the ways of the spiritual revival of Ukraine is the involvement of schoolchildren in Ukrainian literary and musical creativity.

In accordance with the concept of the secondary general education and national school of Ukraine, the originality, primacy of the cultural and historical traditions of the people, their dialectical unity with the general human culture is the starting principle when developing the content of education and upbringing. The creation of a national education system in the context of the development of an independent Ukrainian state requires an adequate direction of education.

Ukrainian literary and musical song creativity plays a significant role in personality education. High artistry and accessibility give the folk song a high pedagogical value, because the best examples help cultivate high moral, aesthetic and worldview qualities in an individual. By learning and using previous experience, new generations enrich and improve it, make their contribution to the development of pedagogical science. Each historical period is reflected in the content of raising children. At the same time, it preserves the main thing that determines the essence of the pedagogical system, whose leading

carrier and watchful guard is Ukrainian literary and musical song creativity. The aesthetic and pedagogical value of Ukrainian children's musical and song folklore is multifaceted: it contributes to the development of thought, speech, imagination, and the education of moral virtues. Its pedagogical significance lies in the fact that it is the result of the educational efforts of the people over many centuries.

Key words: Ukrainian children's literary and musical creativity, folk song, Ukrainian culture, upbringing, folk pedagogy, national consciousness.